

A KÖZÉPFÖLDE HISTÓRIÁJA FORDÍTÁSÁRÓL

KÉSZÍTETTE: JÓTH-PALÁSTHY JUCA (JAERTHEL)

A Középfölde Históriája sorozat első négy kötetének fordítóival – Ábrahám Zsófiával (Mau Palantírral), Bonác Ágnessel, Büki Gabriellával (Vewyvel), Nagy Andreával és Ürmössy Zsuzsannával (Angwennel) – beszélgettem kihívásokról, versformákról, gnomákról és Halálos Éjhomályról.

Mitől más tolkien szövegeket fordítani, mint egyéb szépirodalmat?

Angwen: Két dolgot tudnék kiemelni, ami szerintem a tolkien szövegek sajátossága. Az egyik a stílus. Nem éppen a könnyedség jellemzi, inkább a bonyolult, gondosan szerkesztett körmondatok. Gyakran archaizál, vagy tájnyelvi elemeket használ; de nem egy-egy divatos – alkalmasint hibásan használt – fordulattal, mint a legtöbb fantasy regény, hanem egy nyelvtörténész kíméletlen következetességével és korhűségével. Még a magánlevelezésébe is belesúríti egy fél madárhatározó/botanikai kézikönyv szókincsét...

Ezek miatt Tolkien írásait olvasni, befogadni is energiabefektetést igényel, nem-hogy magyarra átültetni. Ez persze – épp emiatt – különleges szellemi elégedettséggel jutalmazza a fáradásokat. A másik különlegesség a háttérvilág, melynek átfogó ismerete nélkül lehetetlen Tolkien jól fordítani. Nagyon sok utalásnak, kifejezésnek van egyéb jelentősége, kapcsolódása a kánonhoz, emiatt egy nyelvileg kifogástalan megoldás is lehet az adott helyen hibás. Ott volt például az az eset

a filmfeliratoknál a *Balrog of Morgoth* kifejezéssel, amit *morgothi balrognak* fordítottak: ugyan honnan tudhatta volna szegény egyszeri feliratozó, hogy Morgoth egy személy, nem pedig egy hely? Ezt a szövegből nem lehetett kitalálni. Bár a témaismeret vagy az általános műveltség hiányában bármilyen szövegben adódhatnak félrefordítások, szerintem az azért elég ritka, hogy a művek hátterét ilyen alaposan ismerni kellene.

Andi: Ugyanúgy egy másik nyelven kellett újjáteremtetem a szöveget, megtalálni a hangot, amin megszólal. Két szempontból mégis különleges volt a feladat. Egyrészt Tolkienen nőtem fel, és azóta vágytam rá, hogy a *Beleriand dalait* fordíthassam, amióta tudok a létezéséről. Tízévesen olvastam először *A Gyűrűk Urát*, és rabul ejtett a Professor által kitalált világ. Másrészt megnehezítette a

munkámat, hogy a Túrín-vers első része két változatban is létezik, Christopher Tolkien pedig további szövegváltozatokat is közreadott a jegyzetekben. Ezért előfordult, hogy ugyanazt a sort vagy részletet két-három verzióban is el kellett készítenem. A két változat között időnként nagyon apró eltérések voltak, csak egy szó vagy a szórend különbözött, ezt kellett valahogy visszaadnom, lehetőleg úgy, hogy magyarul is a „végleges” változat tűnjön a legjobbnak. Arra is figyelnem kellett, hogy a két verzióban bizonyos sorok teljesen megegyeztek, de nem feltétlenül ugyanott fordultak elő: ez végig nagy összpontosítást igényelt.

Ági: Én a harmadik és a negyedik kötetben főleg Christopher Tolkien szövegeit fordítottam: ez nem szépirodalom, inkább hosszú annotációk és úgynevezett „szoros olvasás” (angolul *close reading*) során felfedezett összefüggések, kommentárok sorozata. A negyedik kötetben az **Ambarkanta** tolkien szövegével foglalkoztam – ezt gyorsan és nagy élvezettel fordítottam, mivel bármilyen kozmológiai leírás a saját kutatási területemhez is közel áll.

Angwen

Fotó: Ürmössy Zsuzsanna (Angwen)

Mit érdemes tudni az Ambarkantáról?

Ági: Az **Ambarkanta** a világ keletkezésének, majd később formálódásának, átrendeződésének története: mintegy mitológiába zárt földrajzóra. A hozzá tartozó, Tolkien által megrajzolt ábrák és térképek segítségével szemléletesebben képzelhetjük el az események helyszíneit, illetve nagyon szép kitekintést ad az egész univerzumra és bizonyos események kozmikus jelentőségére is. A saját kutatási témám önmagában elég távol áll Tolkiéntől – talán annyi elég is róla, hogy abban egyetértünk a Professzorral, hogy az egyén szintjén, személyesen számít az, hogy hogyan épül fel legtágabb környezetünk (a világegyetem, a bolygónk, a kontinens, ahol élünk), ebből mit látunk, ebben hogyan mozgunk. Az olvasóknak ajánlom, hogy mélyedjenek bele az Éjszaka Kapujának és a körülötte lévő

tereknek a leírásába, és gondoljanak rá például akkor, amikor Eärendel történetét olvassák.

Volt benne kedvenc részed?

Ági: Kifejezetten élvezetes volt J. R. R. Tolkien saját geográfiai elnevezéseit magyarra átültetni. Kedvencem *Fanyamar – a Felhők Háza*, ami *Vistában* (az egyik légben) van.

Mennyiben más a *Középfölde Históriája* versbetéteit fordítani, mint a prózáját?

Angwen: A végcél ugyanaz, de a versfordítás jóval szöszölősebb, kötöttebb, és a hozzá szükséges készségek skálája is szélesebb. A próza összetettebb mondataival, fogósabb kifejezéseivel sem bíbelődöm annyit, mint egy-egy verssorral... hogy kijöjjön a rím, a ritmus, a szótagszám, a jelentés, és még az a bizonyos plusz, a „jól hangzik” is benne legyen. No meg ismerősnek kell lenni hozzá a versírás birodalmában. Más ez, mint egyszerűen jól fogalmazni; tartanak tőle olyanok is, akik egyébként szívesen írnak. Ugyanakkor a versfordítás megengedőbb a tartalmi pontosság terén, épp, mert annyi a formai kötöttség, aminek meg kell felelni. Ezzel a szabadsággal egyébként mindig nehezemre esett élni – gyakran hosszasan rágódom egy-egy versszakon, mert képtelen vagyok lazábban venni a tartalmi hűséget.

Mennyire volt szokatlan a versforma?

Angwen: Volt egy-két trükkösebb eset. Tolkien előszeretettel használ belső rímet (mint *A hobbitban* a törpök dalában is). Ez azt jelenti, hogy például négy szótagonként kell rímet produkálni: ez feladja a leckét! Vagy ott volt a **Tünt játék kis háza**, ahol igazából képtelen voltam felfedezni bármilyen szabályszerűséget a rím- vagy ritmusképletben; ezért igyekeztem rigorózan tartani magam az eredeti szöveg szerkezetéhez, nehogy a fordítás során elveszzen valami általam fel nem ismert írói koncepció. Alliteratív verset sajnos nem fordítottam, pedig az egy nagyon érdekes (és ha egyszer rááll az ember, akkor kimondottan sodró) versforma. Emellett nagyon épít a germán nyelvek sajátosságaira, és a magyartól elég idegen, érdekes kihívást tartogat.

Mau: A formában írt verselésben volt tapasztalatom (írtam kötött formájú vagy erősen ritmizáló verseket, egészen jókat is), és magával a **Leithian-énekkel** is, tizenévesen fordítottam belőle néhány részletet.

Andi: Nem volt szokatlan a versforma, mivel a **Húrin gyermekeinek énekéhez** Tolkien az óangol költemények

alliteráló versformáját kölcsönözte, ezt próbálta modern angol nyelven újjáteremteni. Magam is óangol költészettel foglalkozom, amihez az indíttatást részben épp a tolkien világ jelentette. Fordítótársammal, Miklós Ágnes Katával elkészítettük a *Beowulf* és számos rövidebb költemény magyar fordítását, és ezek közül néhány meg is jelent nyomtatásban.

Vewy Fotó: Rákos-Zichy Péter

Büki Gabriella (Vewy) neve régebről is ismerős lehet, mivel szinte a kezdetektől aktív szereplője az MTT fordítói tevékenységének.

Hogyan lettél Tolkien-fordító?

Az MTT 2004-ben kezdett fordítással foglalkozni, az egyik első lefordított könyv *A Gyűrűk Ura filozófiája* volt. A fordítók csúsztak a határidővel, ezért

megkértek, hogy segítsék befejezni. Azelőtt nem nagyon fordítottam, de az angoltudásom elég jó volt: éltem az USA-ban, és már középiskolában letettem a felsőfokú nyelvvizsgát. A munkám tetszett a kiadónak, ezért szinte kivétel nélkül az összes későbbi fordítási-szerkesztési munkában részt vettem. Egy idő után már nem csak a nyelvtudás, hanem a terminológia ismerete is előny volt. Azóta letettem a szakfordítói vizsgát, és szaknyelvet is fordítok.

Melyik munkádat érzed a legkiemelkedőbbnek?

Nagyon büszke vagyok az eredeti művekkel (*A Gyűrűk Ura*, *A szilmarilok*, *A hobbit*) kapcsolatos munkámra, bár ezek többnyire „csak” szerkesztési feladatok. Kevesen tudják, hogy az új kiadásokban szereplő térképeket én feliratoztam. *A Gyűrűk Ura* legelső átszerkesztésekor pedig kiderült, hogy a korábbi kiadásokból kimaradt a *Megye térképe*: ezt is én fordítottam Tolkien *Guide to the Names in The Lord of the Rings* (Útmutató *A Gyűrűk Ura* neveihez) című terminológiai útmutatója segítségével, amelyet kifejezetten művei fordítóinak szánt.

A legnagyobb kihívás a *Középfölde Históriája* első két kötetének szerkesztése volt. Itt szinte teljesen át kellett alakítani a szöveget, mert az eredeti fordító nemigen ismerte Tolkien munkásságát. Nagyon szeretem még *A Gyűrűk Ura vázlatkönyvét* is. Ez nem volt különösebben nehéz munka, de maga a kötet és Alan Lee rajzai csodálatosak.

Annak ellenére, hogy több neves költőnk, műfordítónk fordított részleteket óangol versekből, ez a versforma – az időmértékes vagy rímelő verseléssel ellentétben – nagyrészt idegen a magyar olvasók előtt. Ezért azon az örömen túl, amit egy Tolkien-vers fordítása jelentett számomra, a *Beleriand dalai* magyar kiadásától azt is remélem, hogy sikerül ezt a költészeti hagyományt jobban megismertetni, megszerettetni az olvasókkal.

Mau

Fotó: Ábrahám Zsófia Mau

Az említett *Beowulf*-fordítás ugyanaz, amelyik Tolkien professzor kommentárjaival együtt jelent meg, vagy egy másik?

Andi: Nem ugyanaz. A Tolkien-féle *Beowulf* a Profeszor modern angol prózaverziójának magyar fordítása, a sajátunk pedig az eredeti óangol szöveg alapján készült versfordítás. A tolkien változatot egyedül fordítottam, a kommentárokat is beleértve (a kötet végén található balladák kivételével, melyek Tótfalusi István munkái). Ez is érdekes feladat volt; itt arra kellett nagyon figyelnem, hogy valóban Tolkien szövegét fordítsam, és elvonatkoztassak az eredeti költeménytől. Tudatosan próbáltam eltérni a saját, addigra már elkészült fordításunktól is.

Elvárás, hogy figyeljete az Egységes Magyar Terminológiai Jegyzék legfrissebb ajánlásaira? Inkább segít vagy korlátoz?

Ági: Természetesen elvárás – és egyben korlátozás is, ami jelentősen lassítja a fordítási folyamatot. Sajnos még mindig vannak ellentmondások és kavarodások a kapcsolódó adatbázisban: ezeket kiemelem, és a szakértőkre hagyom. Arda azonban valahol ezeken az elnevezéseken keresztül kel igazán életre, így – különösen az utolsó kötetre – belenyugodtam ebbe a folyamatba, igyekeztem türelemmel és megértéssel állni hozzá. Nem szeretném, ha valakinek azért romlana az olvasásélménye, mert egy Tündföldet Tündeföldnek írtunk, vagy fordítva.

Mau: A *Leithian*-énekekben a legtöbb különleges terminus egyedi, másutt nem fordul elő. A többinél csak az volt a szempont, hogy verstanilag ne lógjon ki nagyon, ez azért a legtöbbször nem okozott gondot.

Vewy: Nekem ez nem korlátozás – olyan, mint egy szótár, segít a konzisztencia fenntartásában. A keresgéssel ugyan elmegy valamennyi idő, de hát régebben azzal is rengeteg idő elment, míg kikerestük a már meglévő fordítások-

ból, hogy hány változatban létezik egy-egy név vagy kifejezés, és megvitattuk, hogy melyik a legalkalmasabb.

Jut eszedbe olyan kifejezés, amit többféleképpen lefordítottak, több verzióban él a köztudatban?

Vewy: Nem kifejezetten, az viszont helyenként zavaró, hogy maga Tolkien mennyit variálta a tulajdonneveket. Néha már maga is belezavarodott. Néhány példa: Fingon korábban *Finweg* volt, *Beleriand Broseliand*, a noldák nagyon sokáig *gnomák*; *Glaurung Glómund*, *Finwë* pedig *Finn* volt. *Maglor*, *Maidros* (később *Maedhros*) és az utolsó szilmaril történetének is számtalan verziója létezik, és minden változatban mást csinálnak: más lopja el a szilmarilt, másnak ég meg a keze, más (és máshová) hajítja el.

Van, hogy nem értetek egyet az előírt fordítással?

Vewy: Igen, bár ritkán. Ilyenkor szólok Füzesy Tamásnak (Ankalimonnak), hogy „hát ez elég hülyén hangzik, biztos ezt akarjuk használni?” (Például a *tündi* szón mindig nevetnem kell.) A kifejezések azonban általában nem véletlenül fordítódnak úgy, ahogy: a quenya és sindarin (meg a magyar és angol) nyelvek szabályai behatárolják a fordítói szabadságot.

Mau: Az ilyen helyzetek kompromisszumosak, a fordítás minősége pedig nem ezeken múlik. Egy fordításnak az eredeti szöveg átadását kell szolgálnia, nem azt, hogy „művészkedjek”. Az új kifejezések esetében arra helyeztem a hangsúlyt, hogy a metrum ne (nagyon) boruljon.

Andi: Az alliteráló verselés természetéből adódik, hogy nagyon sok, különböző hanggal kezdődő szinonimára van szükség, ezért néha megnehezítette a dolgom a kötött terminológia: például, hogy a *gnome* fordítása kötelezően *gnoma*, nem írhatok helyette *tündét* vagy valami mást, amivel könnyebb lenne alliterálni az adott sorban.

Nem alliterációs probléma, de a *Halálos Éjsötétet* is szívesebben fordítottam volna *Halálos Éjhomálynak*, jobban tetszett a hangzása. A teendő persze az, hogy a terminológiát tiszteletben tartva oldjuk meg a feladatot. Arra is volt azonban példa, hogy kicsit változtattunk egy már létező kifejezésen, így lett a hosszabb és nehezebben használható *Megszámlálhatatlan Könnyből Megszámlálhatatlan Könny*.

Ági Fotó: Bonác Ágnes

Mennyi idő, mire összeáll egy-egy fejezet fordítása?

Ági: Nehéz kérdés – hirtelenjében azt mondanám, hogy egy hét és hat hónap között bármi lehetséges. A *Középfölde formálása* esetében olyan struktúrában dolgoztunk, hogy az adott nagy fejezetet (pl. a Krónikákat) felosztva fordítottuk: Fehér Viki (Elbereth) volt felelős a „szépirodalmi”, J. R. R. Tolkien által írt szövegekért, én pedig Christopher kommentárjait fordítottam. Mivel Christopher az apja által írt szövegeket elemzi, ezért – bár Vikivel párhuzamosan tudtam egy kezdetleges fordítást készíteni – a fejezet véglegesítése csak akkor történhetett meg, mikor már minden eredeti szöveg a birtokomban volt. Ezt a gyakorlatot az ötödik kötet fordítói tudtommal már nem fogják követni, így véleményem szerint sokkal gyorsabb lesz a folyamat.

Mau: A versfordítást inkább sorokban lehet mérni, a fordítási sebesség pedig nagyon függ a vers típusától. A *Leithian* mint történetcentrikus eposz nem annyira „bonyolult” szöveg. Minden nehezebb sorára jut több olyan, amin a versformát már jól használó fordító keresztülrohanhat – és ez kell is, hogy belátható időn belül a végére érjen. A *Leithian*ból egy teljes arra szánt munkanap alatt jellemzően száz-kétszáz sort tudtam lefordítani. Egy rövidebb, de nagyon tömör vagy nagyon kimódolt versnél azonban minden szót meg kell gondolni, ott néhány sorra elmehet több óra is.

Andi: A versfordítás sokkal több időt igényel, mint a próza, és soha nem érzem „késznek”. Minden egyes átolvasáskor, és a szerkesztési folyamat során is változott a szöveg; volt olyan sor, ami csak hetek, hónapok múlva nyerte

el végleges formáját. Maga Tolkien is folyamatosan alakította a szövegeit – a fordításra is igaz, hogy csak abbahagyani lehet, befejezni nem.

Tudsz példát mondani olyan szövegre, ami különösen időigényes volt – vagy épp ellenkezőleg, szinte azonnal összeállt?

Andi: A *Húrin gyermekeinek éneke* sok időt vett igénybe, mint a versfordítás általában. Volt olyan szöveg, ami rögtön összeállt, de nem ebben a kötetben. Az Európánál megjelent *Beowulf*-fordításhoz tartozik egy meseváltozat, amit Tolkien írt az eredeti eposz alapján. Az szinte azonnal megszólalt bennem magyarul, és „lefordította magát”, nagyon szerettem dolgozni rajta.

Vannak technikáid arra az esetre, ha sietned kell a fordítással?

Andi: Ha valamire nem találom igazán jó megoldást, akkor leírom, ami eszembe jut, megjelölöm, és később akár többször is visszatérek hozzá. Néha pedig a másik végletbe esem: egy sort akár négy-öt különböző változatban is leírok, aztán igyekszem eldönteni, melyik a legjobb. Ezért előfordul, hogy olyan sorokra emlékszem, amelyek nem is kerültek be a végleges szövegbe.

Eloolvassátok a munkátok végeredményét nyomtatásban? Milyen érzés?

Angwen: Végigolvasni nem szoktam a nyomtatott szöveget, de azért belepillantok. Az érzés vegyes. Egyfelől ott a büszkeség, szemembe ötlük egy-egy jobban sikerült kép vagy frappánsabb szóhasználat, és gondolatban vállon veregetem magam. De ott van az ellenkező véglet is, mikor szívem szerint letagadnám, hogy ezt én követtem el – mint mikor visszahallgatod magad egy hangfelvételtől, és legszívesebben kifutnál a szobából.

Andi: Ezt nem olvastam még el. Nyomtatásban először mindig a hibákat veszem észre, és biztos vagyok benne, hogy találnék olyan sorokat, amiket utólag másként oldanék meg. Idő kell, hogy „el tudjam engedni” a szöveget.

Ábrahám Zsófia Mau szoftverfejlesztő, mellette közel-keleti tanulmányok és alkalmazott nyelvészet szakon tanul.

Bonác Ágnes doktorjelölt, kutatási területe a XVII. század eleji angol költészet és tudomány, azon belül a teleszkópos megfigyelések és a szövegek kapcsolata.

Büki Gabriella (Vewy) biológusként végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, ahol hat évig kutatómunkát végzett – jelenleg a gyógyszeriparban dolgozik Skóciában.

Nagy Andrea műfordító, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója – óangol költéssel foglalkozik, amihez az indíttatást részben épp a tolkien világ jelentette.

Ürmössy Zsuzsanna (Angwen) jelenleg szoftverfejlesztőként dolgozik, a fordítás „csupán” a szenvedélye.